

Aleksander Czapski*

ADRESACI ROSZCZEŃ Z ART. 446 KODEKSU CYWILNEGO O NAPRAWIENIE SZKÓD WYRZĄDZONYCH PRZEZ SAMOBÓJCĘ

Streszczenie

W artykule przedstawiono analizę kręgu adresatów roszczeń z art. 446 k.c. w przypadku zamachu na życie innych osób, w wyniku którego giną te osoby oraz sam zamachowiec. Autor artykułu omawia na wstępie problematykę zakresu roszczeń z art. 446 k.c., następnie poświęca uwagę kwestii dziedziczenia majątkowych praw i obowiązków. W dalszej kolejności koncentruje się na możliwości dziedziczenia praw majątkowych w przypadku wspomnianego zamachu. Na koniec prezentuje propozycję rozwiązania problemu niemożności zaspokojenia roszczeń uprawnionych z art. 446 k.c.

Słowa kluczowe: dziedziczenie, odszkodowanie, samobójca, zamach

Uwagi wstępne

Coraz częściej środki masowego przekazu informują o samobójczych zamachach na życie innych osób. Wiele zamachów podejmowanych jest w celach terrorystycznych¹. Coraz częściej słyhać także o zamachach przeprowadzanych

* mgr Aleksander Czapski, Kancelaria Adwokacka Aleksander Czapski; adres e-mail: biuro@adwokaczcapski.pl

¹ Przykład: zamach na World Trade Center w Nowym Yorku w dniu 11.09.2011 roku, w wyniku którego zginęło 1636 osób, <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/871557,Identyfikacja-polatach-1636-ofiara-zamachow-na-WTC>.

przez sprawców mających problemy psychiczne, a także z bliżej nieokreślonych powodów².

Do tej pory w Polsce zamachy takie nie zdarzały się. Jednak w przyszłości mogą się zdarzyć i na wypadek taki należy odpowiednio przygotować ustawodawstwo.

W zakresie prawa karnego ustawodawca dostrzegł powyższe zagrożenie, wprowadzając w 2004 roku do Kodeksu karnego pojęcie przestępstwa o charakterze terrorystycznym³. Natomiast na gruncie prawa cywilnego szczególnych przepisów na wypadek opisywanych zamachów nie wprowadził. Celem niniejszej publikacji jest wykazanie istnienia potrzeby uzupełnienia przepisów z zakresu prawa cywilnego o przepisy w zakresie ochrony roszczeń wynikających z art. 446 k.c., a powstałych w związku z zamachem na życie wielu osób.

Roszczenia z art 446 k.c.

Art 446 k.c. określa roszczenia wobec zobowiązanego do naprawienia szkody wyrządzonej śmiercią drugiej osoby. Do kręgu osób zobowiązanych do naprawienia szkody powstałej przez śmierć drugiej osoby należy niewątpliwie sam sprawca tej śmierci, zabójca poszkodowanego.

Podstawą prawną do przyjęcia odpowiedzialności odszkodowawczej zamachowca jest przede wszystkim art. 415 k.c. Przepis ten stanowi, że obowiązany do naprawienia szkody jest ten, kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę.

Przyjmuje się tradycyjnie, że istnieją cztery przesłanki odpowiedzialności odszkodowawczej z art. 415 k.c. Są to: 1) szkoda, 2) czyn naruszający prawo lub zasady współżycia społecznego, 3) związek przyczynowy pomiędzy powstaniem szkody a naruszeniem prawa lub zasad współżycia społecznego, 4) wina⁴. W przypadku zamachu na życie innych osób, w wyniku którego giną te osoby, wykazanie zaistnienia wszystkich tych przesłanek nie powinno być trudne. Działanie zamachowca jest bowiem działaniem wybitnie nakierowanym na wyrzą-

² Przykład: zabójstwo 149 osób przez pilota Andreasa Lubitz na pokładzie samolotu Germanwings w dniu 24.03.2015 roku, „Gazeta Wyborcza” 2016, nr 61, s. 13.

³ Patrz art. 115 § 20 ustawy Kodeks karny dodany ustawą z 16 kwietnia 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. nr 93, poz. 889.

⁴ Por. B. Ziemianin, w: *Prawo zobowiązań. Część ogólna*, red. B. Ziemianin, E. Kitłowski, Warszawa 2013, s. 195; Z. Gawlik, w: *Podstawy prawa cywilnego. Zobowiązania. Część ogólna*, Z. Gawlik, J. Gajda, Warszawa 2003, s. 116 i n.

dzenie szkody poszkodowanym. Ponieważ zamachowiec chce wyrządzić szkodę, jego wina jest umyślna, a zamiar bezpośredni (*dolus directus*)⁵. Działanie jego jest oczywiście bezprawne, albowiem prawo karne w art. 148 Kodeksu karnego zabrania zabijać ludzi. Ustalenie związku przyczynowego pomiędzy działaniem zamachowca a wystąpieniem szkody zależy natomiast od konkretnego stanu faktycznego.

Należy dodać, że zamachowiec może także odpowiadać na zasadzie ryzyka, na przykład jako samoistny posiadacz mechanicznego środka komunikacji, którym wjeżdża w tłum ludzi (art. 436 § 1 k.c.). Wówczas do przyjęcia jego odpowiedzialności nie jest wymagane wykazanie winy. Co prawda zamachowiec na podstawie art. 436 § 1 k.c. w związku z art. 435 § 1 k.c. może się uwolnić od odpowiedzialności, wykazując jedną z okoliczności egzoneracyjnych, do których należą: 1) siła wyższa, 2) wyłączna wina poszkodowanego, 3) wyłączna wina osoby trzeciej, za którą sprawca szkody nie ponosi odpowiedzialności⁶. Ze względu jednak na to, że mamy tu do czynienia z zamachem nakierowanym na bezpośrednie wyrządzenie szkody, wykazanie zaistnienia jednej z okoliczności egzoneracyjnych jest nader mało prawdopodobne.

Roszczenia z art. 446 k.c. przysługują czterem kategoriom osób: 1) roszczenia o zwrot kosztów leczenia i pogrzebu zmarłego przysługują temu, kto te koszty poniósł (art. 446 § 1 k.c.), 2) roszczenie o rentę przysługuje co do zasady jedynie tym, wobec których na zmarłym ciążył obowiązek alimentacyjny (art. 446 § 2 zd. 1 k.c.)⁷, 3) roszczenie o rentę przysługuje także innym osobom bliskim, którym zmarły dobrowolnie i stale dostarczał środki utrzymania, jeżeli z okoliczności wynika, że wymagają tego zasady współżycia społecznego (art. 446 § 2 zd. 2 k.c.), 4) stosowne odszkodowanie przysługuje najbliższym członkom rodziny, jeżeli wskutek śmierci zmarłego nastąpiło znaczne pogorszenie ich sytu-

⁵ Por. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2006, s. 197; W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 1999, s. 192.

⁶ Por. H. Witzak, A. Kawałko, *Zobowiązania*, Warszawa 2015, s. 141.

⁷ Na marginesie warto zauważyć brak jednolitości terminologicznej w treści art. 446 k.c. Otóż w art. 446 § 1 k.c. zmarły nazywany jest poszkodowanym. Natomiast w art. 446 § 2 k.c. poszkodowanym nazywana jest osoba, wobec której zmarły był zobowiązanym do alimentacji. W konsekwencji można mieć wątpliwości, kto jest poszkodowanym, zmarły czy też nabywcy roszczeń powstałych na skutek śmierci osoby bliskiej. Dla wzmocnienia przejrzystości treści art. 446 § 2 k.c. proponuję zastąpić termin „poszkodowany” terminem „uprawniony”. Sugerowany termin nie jest niczym nowym na gruncie regulacji w zakresie roszczeń alimentacyjnych. Ustawodawca posługuje się nim przykładowo w art. 135 § 1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego.

acji życiowej (art. 446 § 3 k.c.). Również najbliższym członkom rodziny przysługuje zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę (art. 446 § 3 k.c.)⁸.

Warto podkreślić, że powyższe roszczenia przysługują osobom wymienionym wprost w art. 446 k.c. W praktyce oznacza to, że uprawniony na podstawie art. 446 k.c. nie musi wszczynać postępowania o stwierdzenie nabycia spadku po zmarłym.

Poza roszczeniem o zwrot kosztów leczenia i pogrzebu wszystkie pozostałe roszczenia mają charakter odszkodowawczy, albowiem ustawodawca przyznał je określonym wyżej osobom w celu naprawienia szkody oraz zadośćuczynienia za krzywdę, jakie osoby te poniosły na skutek śmierci osoby im bliskiej. Dotyczy to zwłaszcza renty przyznanej w miejsce alimentów należnych od zmarłego, ewentualnie alimentów dobrowolnie przez niego płaconych. Sprawca zamachu nie musi być przecież i z reguły nie jest osobą bliską dla uprawnionego do alimentów. Wobec tego niezasadne byłoby z punktu widzenia prawa rodzinnego obciążanie go obowiązkiem alimentacyjnym.

Zasadne jest natomiast zobowiązanie go do świadczenia o podobnym wymiarze, które to ustawodawca „przemianował” na rentę⁹. Renta ta różni się od alimentów tym, że jej wysokość nie zależy od możliwości zarobkowych ani majątkowych zobowiązanego do jej świadczenia. Zależy natomiast od możliwości zarobkowych i majątkowych zmarłego przez czas prawdopodobnego trwania obowiązku alimentacyjnego (art. 446 § 2 zd. 1 k.c.). Przyznanie prawa do renty ma zatem zapewnić uprawnionemu do alimentów ich zamiennik, rekompensatę za utracone alimenty od zmarłego, a nie uprawniać do nowego, dodatkowego świadczenia.

Źródłem wymienionych wyżej roszczeń jest śmierć ofiary zamachu, która nastąpiła z winy zamachowca. Jeżeli zamachowiec dalej żyje i można dochozić od niego roszczeń, sam art. 446 k.c. w powiązaniu z art. 415 k.c., 436 k.c., ewentualnie z innymi przepisami przewidującymi szczególne przypadki odpowiedzialności, wystarczy do określenia podstawy prawnej roszczeń wobec niego. Problem pojawia się dopiero wtedy, gdy zamachowiec ginie w zamachu. W takim przypadku należy się zastanowić nad możliwością dziedziczenia jego powyższych zobowiązań odszkodowawczych.

⁸ Art. 446 § 4 k.c. został dodany na mocy ustawy z 30 maja 2008 r., Dz. U. nr 116, poz. 731. Warto dodać, że podobną treść w stosunku do tego przepisu miał art. 166 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 27.10.1933 r. Kodeks zobowiązań, Dz. U. nr 82, poz. 598.

⁹ Por. G. Bieniek, w: *Komentarz do Kodeksu cywilnego, Księga trzecia, Zobowiązania*, tom 1, red. G. Bieniek, Warszawa 2002, s. 447; P. Sobolewski, *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom II. Zobowiązania*, red. K. Osajda, Warszawa 2013, s. 692.

Przejęcie obowiązków majątkowych w drodze dziedziczenia

W świetle art. 922 § 1 k.c. obowiązki majątkowe zmarłego przechodzą z chwilą jego śmierci na spadkobierców. Do kręgu spadkobierców należą w pierwszej kolejności osoby ustanowione w testamencie spadkobiercami. Jeżeli spadkodawca nie powołał spadkobierców, albo gdy żaden z powołanych przez niego do dziedziczenia nie chce lub nie może być spadkobiercą, to zgodnie z art. 926 § 2 i § 3 k.c. powołanymi do spadku stają się spadkobiercy ustawowi.

Osobą, która nie chce być spadkobiercą, jest osoba, która skutecznie odrzuciła spadek na podstawie art. 1012 k.c. i n.

Z kolei do osób, które nie mogą być spadkobiercami, należą: 1) osoba fizyczna, która zmarła przed śmiercią spadkodawcy (art. 927 § 1 k.c.), 2) dziecko poczęte w chwili śmierci spadkodawcy, które urodziło się nieżywe (art. 927 § 1 k.c.), 3) osoba prawna, która nie istnieje w chwili otwarcia spadku (art. 927 § 1), z wyjątkiem fundacji ustanowionej w testamencie, wpisanej do rejestru w ciągu dwóch lat od ogłoszenia testamentu (art. 927 § 3 k.c.), 4) osoba niegodna dziedziczenia (art. 928 § 2 k.c.), 5) osoba wydziedziczona (art. 1008 k.c.)¹⁰.

W skład spadku nie wchodzi obowiązków publicznoprawnych, takie jak na przykład obowiązek zapłaty grzywny, podatku. Wynika to z tego, że te prawa i obowiązki nie mają swego źródła w prawie cywilnym, z którego pochodzi instytucja spadku¹¹.

Tytułem uzupełnienia należy dodać, że do długów spadkowych należą nie tylko długi istniejące w chwili otwarcia spadku, lecz także powstałe w związku ze spadkobraniami, wymienione w art. 922 § 3 k.c.¹². Przepis ten wymienia następujące długi spadkowe: 1) koszty pogrzebu spadkodawcy w takim zakresie, w jakim pogrzeb ten odpowiada zwyczajom przyjętym w danym środowisku, 2) koszty postępowania spadkowego, 3) obowiązek zaspokojenia roszczeń o zachówek, 4) obowiązek wykonania zapisów zwykłych i poleceń, 5) inne obowiązki przewidziane w przepisach księgi IV k.c. Do tej ostatniej kategorii należy m.in. obo-

¹⁰ Por. M. Sychowicz, w: *Kodeks cywilny. Praktyczny komentarz z orzecnictwem*, tom 2, red. H. Ciepła, B. Czech, S. Dąbrowski, T. Domińczyk, H. Pietrzakowski, Z. Strus, M. Sychowicz, A. Wypiórkiewicz, Warszawa 2005, s. 799.

¹¹ Por. I. Kaltenbeck-Skarbek, W. Żurek, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2012, s. 23; J.S. Piątkowski, w: *System prawa cywilnego*, red. W. Czachórski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 49.

¹² Por. E. Skowrońska-Bocian, *Odpowiedzialność za długi spadkowe. Komentarz do zmian 2015*, Warszawa 2016, s. 16.

wiązek umożliwienia małżonkowi i innym osobom bliskim spadkodawcy, które mieszkały z nim do dnia jego śmierci, korzystania z mieszkania i urządzenia domowego przez okres 3 miesięcy od dnia otwarcia spadku (art. 923 1 k.c.), jak również obowiązek dostarczania dziadkom spadkodawcy, pozostającym w niedostatku, środków utrzymania (art. 938 i art. 966 k.c.). Choć lista długów tej kategorii nie jest literalnie zamknięta, śmiało można stwierdzić, że w tej kategorii nie mieszczą się długi wynikające z zabicia osób przez zamachowca. Księga IV k.c. nie odnosi się bowiem w ogóle do takiego zdarzenia jak zabicie przez spadkodawcę innych osób.

Zgodnie z art. 922 § 2 k.c. do spadku nie należą obowiązki zmarłego ściśle związane z jego osobą. Należy przy tym podkreślić, że wyłączenie z dziedziczenia tych ostatnich obowiązków stanowi wyjątek od zasady dziedziczenia wszystkich obowiązków majątkowych. Stąd konieczne jest ściśle interpretowanie art. 922 § 2 k.c.¹³

Bez wątplenia obowiązki wynikające z art. 446 k.c. mają charakter majątkowy. Wyrażają się one w świadczeniu sum pieniężnych w postaci zwrotu kosztów leczenia i pogrzebu, renty, odszkodowania, jak i zadośćuczynienia pieniężnego. Czy obowiązki te mają natomiast charakter obowiązków związanych z osobą zmarłego zamachowca?

Należy zauważyć, że pojęcie „obowiązków ściśle związanych z osobą spadkodawcy” nie jest ostre. Szczególnie poziom owej „ściśłości” nie został przez ustawodawcę w żaden sposób sprecyzowany. W literaturze zaś pojęcie to doczekało się dość szczegółowego wyjaśnienia. Przyjmuje się tu, że do zaliczenia danego obowiązku majątkowego jako obowiązku związanego z osobą spadkodawcy nie jest wymagane bezpośrednie wskazanie w ustawie, że dany obowiązek ma właśnie taki charakter. Oznacza to, że dziedziczność każdego obowiązku zawsze należy ocenić pod kątem związania go z osobą spadkodawcy, albowiem sam ustawodawca w tym zakresie nie udziela „podpowiedzi”¹⁴. Przykładem wyraźnego wskazania niedziedziczności obowiązków jest art. 748 k.c., który przewiduje wygaśnięcie zlecenia w razie śmierci zleceńbiorczy.

Odnosnie do dziedziczności obowiązków z art. 446 k.c. ustawodawca się nie wypowiedział.

Tradycyjnie, za J. Gwiazdomorskim, przyjmuje się następującą klasyfikację praw i obowiązków związanych ściśle z osobą spadkodawcy. Są to: 1) prawa

¹³ Por. uchwała Sądu Najwyższego z 16.11.2012 r., sygn. III CZP 61/12, www.sn.pl.

¹⁴ Por. W. Borysiak, *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, Warszawa 2013, s. 182.

mające na celu zaspokojenie indywidualnego interesu spadkodawcy, 2) prawa, których treść zależy od osobistych potrzeb osoby uprawnionej, 3) prawa i obowiązki, które zostały zastrzeżone jedynie ze względu na osobiste przymioty, umiejętności obowiązanego, 4) prawa i obowiązki wynikające ze stosunków prawnych opartych na osobistym oraz szczególnym zaufaniu jednej strony do drugiej bądź na zaufaniu obopólnym¹⁵.

Ponieważ przedmiotem dziedziczenia w omawianym przypadku są jedynie obowiązki, można śmiało pominąć dziedziczenie praw mających na celu zaspokojenie indywidualnego interesu uprawnionego, jak i praw, których treść zależy od osobistych potrzeb osoby uprawnionej.

Obowiązki wynikające z art. 446 k.c. nie zostały zastrzeżone ze względu na osobiste przymioty dłużnika. Świadczenie pieniędzy nie jest przecież zależne od osobistych przymiotów dłużnika. Kwestia zaufania pomiędzy zamachowcem i jego ofiarą nie ma żadnego znaczenia. Przykładem relacji zaufania niech tu będzie umowa o dzieło w postaci namalowania obrazu przez konkretnego artystę, na którego osobistych umiejętnościach zależy zamawiającemu. Podobnie jest z umową zlecenia adwokatowi reprezentacji klienta w sprawie sądowej. Opiera się ona na osobistym zaufaniu klienta do swojego adwokata.

Oczywiście podane wyżej przykłady obowiązków ściśle związanych z osobą spadkodawcy nie są wyczerpujące. Stąd możliwe jest wyłączenie ze spadkobrania innego obowiązku. W mej opinii obowiązki z art. 446 k.c. nie mogą być w żaden sposób uznane za obowiązki ściśle związane z osobą zobowiązaną do ich spełnienia. Należy bowiem przypomnieć, że obowiązki te mają charakter odszkodowawczy. Obciążają one sprawcę śmierci człowieka niezależnie od tego, kim jest ten sprawca, jakie ma umiejętności, charakter, przeszłość, wykształcenie, możliwości zarobkowe czy też majątkowe.

Wobec niezakwalifikowania obowiązków z art. 446 k.c. do obowiązków ściśle związanych z odpowiedzialnym za śmierć człowieka należy stwierdzić, że obowiązki te podlegają dziedziczeniu na ogólnych zasadach. Tezę tę potwierdził Sąd Najwyższy w przywołanej wyżej uchwale z 16 listopada 2012 roku. Jeżeli wobec powyższego spadkobiercy zamachowca ponoszą odpowiedzialność odszkodowawczą za jego czyn, mogłoby się wydawać, że nie ma podstaw do dalszej analizy. Takie podstawy jednak są, biorąc pod uwagę stosunek momentów zgonów zamachowca i ofiary zamachu.

¹⁵ Por. J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1959, s. 40.

Otóż, jeżeli w danej sprawie wiadomo, że ofiara zamachu zmarła przed zamachowcem, wówczas zamachowiec zostaje za swojego życia obciążony obowiązkami z art. 446 k.c. w stosunku do osób w artykule tym wymienionych. Jednakże w przypadku zamachów samobójczych bardzo często się zdarza, że nie można ustalić, kto zmarł pierwszy, zamachowiec czy też jego ofiara. Przykładowo, jeżeli do śmierci obu tych osób, znajdujących się w odległości kilku metrów w stosunku do siebie, doszło w wyniku eksplozji tego samego ładunku wybuchowego albo w wyniku rozbicia przez zamachowca samolotu o budynek z ludźmi w środku, ustalenie, kto pierwszy zmarł, może być niewykonalne. W takich bowiem sytuacjach śmierć wielu z tych osób następuje momentalnie, chciałoby się powiedzieć – jednocześnie.

Przepisy prawa cywilnego nie przewidują wprost szczególnej regulacji w powyższym zakresie. Można jedynie rozważać analogiczne zastosowanie art. 32 k.c. W świetle tego przepisu, jeżeli kilka osób utraciło życie podczas grożącego im niebezpieczeństwa, domniemywa się, że zmarły one jednocześnie. Analogiczne zastosowanie powyższego przepisu do zamachu jest w pełni zasadne. Odnosi się on bowiem do sytuacji, w której nie można ustalić kolejności zgonów zaginionych osób. Dla takiej właśnie sytuacji zawiera on usuwalne domniemanie jednoczesności śmierci tych osób¹⁶.

Z jeszcze większą pewnością można domniemanie takie przyjąć w przypadku śmierci sprawcy zamachu i jego ofiary. W tej sytuacji bowiem jest pewne, że śmierć nastąpiła, zgon obu osób jest bowiem stwierdzony po zidentyfikowaniu zwłok. Natomiast w przypadku zaginięcia osób ich śmierć wcale nie jest pewna. Pomimo to ustawodawca zdecydował się na przyjęcie domniemania równoczesności śmierci. Jeżeli zatem ustawodawca, mając jeszcze mniej danych o okolicznościach śmierci, a nawet nie będąc pewien śmierci zaginionych, przewiduje domniemanie równoczesności ich śmierci, to tym bardziej można takie domniemanie przyjąć, gdy chociaż wiemy, że dane osoby zmarły w z tej samej przyczyny i momentach tak bliskich wobec siebie, że nie sposób ustalić kolejności tych momentów.

Jeżeli wobec powyższego przyjmiemy, że w wyniku zamachu jednocześnie zmarli sprawca zamachu i jego ofiara, należy się zastanowić, czy sprawca zamachu w takiej sytuacji został obciążony obowiązkami z art. 446 k.c. Otóż pozornie wydawać się może, że do tego nie dochodzi. Jeżeli bowiem te dwie osoby zmarły

¹⁶ Por. S. Dmowski, w: *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga Pierwsza. Cześć ogólna*, S. Dmowski, S. Rudnicki, Warszawa 2007, s. 126.

w tym samym momencie, to nie było momentu, w którym sprawca zamachu żył po śmierci ofiary zamachu i na skutek śmierci tej ofiary ponosi odpowiedzialność z art 446 k.c. Nie ciążyły na nim zatem powyższe obowiązki. Aby obowiązki mogły zostać odziedziczone, musiałyby istnieć za życia zamachowca. Tezę tę potwierdza brzmienie art. 922 § 1 k.c., zgodnie z którym na spadkobierców przechodzą prawa i obowiązki zmarłego z chwilą jego śmierci. Jeśli zamachowiec nie miał obowiązków, to nie mogły one przejść na spadkobierców, bo nie były obowiązkami zmarłego.

Wywody powyższe nie byłyby pełne, gdyby pominąć możliwość dziedziczenia uzasadnionej prawnie ekspektatywy obowiązków. Otóż zarówno w literaturze¹⁷, jak i w orzecznictwie¹⁸ przyjmuje się, że spadkobiercy co do zasady wchodzi, ogólnie rzecz biorąc, w sytuację prawną spadkodawcy. Inaczej mówiąc, spadkobiercy wchodzi w stany faktyczne, z których wynikały dla spadkodawcy lub mogły wynikać określone skutki prawne. Przykładem takiej sytuacji był, pod rządami ustawy z 15 grudnia 2000 roku o spółdzielniach mieszkaniowych w poprzednim stanie prawnym, przypadek dziedziczenia roszczenia o przekształcenie lokatorskiego spółdzielczego prawa do lokalu mieszkalnego we własnościowe spółdzielcze prawo do lokalu w okolicznościach, w których zmarły złożył wniosek o przekształcenie lokatorskiego spółdzielczego prawa do lokalu mieszkalnego i wniósł wkład budowlany, lecz zmarł, zanim nastąpiło przekształcenie prawa do lokalu¹⁹. Również posiadanie samoistne uważa się za ekspektatywę nabycia własności nieruchomości przez zasiedzenie. Posiadanie to jako prawo majątkowe wchodzi w skład spadku oraz jest uwzględniane w podstawie obliczania zachowku²⁰.

W opisanej sytuacji mamy właśnie do czynienia z dziedziczeniem uzasadnionej prawnie ekspektatywy obowiązków. Nie należy bowiem zapominać, że

¹⁷ Por. E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom IV. Spadki*, red. J. Gudowski, Warszawa 2013, s. 17; J. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, w: *System prawa prywatnego. Tom 10. Prawo Spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2013, s. 80.

¹⁸ Por. uchwała składu 7 sędziów Sądu Najwyższego z 15 listopada 2000 r., sygn. III ZP 20/00, www.lex.pl; uchwała Sądu Najwyższego z 16.11.2012 r., III CZP 61/12, www.sn.pl.

¹⁹ Por. wyrok Sądu Najwyższego z 25 maja 1998 r., sygn. I CKU 38/98, Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna 1998, nr 11, poz. 195; wyrok Sąd Apelacyjny w Warszawie z 26 czerwca 1997 r., sygn. I ACa 375/97, Wokanda 1998, nr 5, s. 37; uchwała składu 7 sędziów Sądu Najwyższego z 13 lipca 2006 r., sygn. III CZP 33/06, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna” 2007, nr 1, poz. 1

²⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 20 grudnia 2011 r., sygn. VI ACa 865/11, www.lex.pl.

zanim doszło do jednoczesnej śmierci zamachowca i jego ofiary, zamachowiec musiał podjąć działania, które spowodowały bezpośrednio śmierć jego i jego ofiary. Przykładowo umiejscowił on ładunek wybuchowy i go zdetonował lub też wjechał samochodem w tłum ludzi. W chwili swej śmierci znajduje się on zatem w sytuacji faktycznej, która prowadzi bezpośrednio do śmierci innych osób. Zaplanowany przez niego skutek jego działań w postaci śmierci postronnych osób jest bezpośrednim następstwem sytuacji, w której się znalazł, umierając. Stąd można przyjąć, że jego spadkobiercy wchodząc w jego sytuację faktyczną, zaistniałą w chwili jego śmierci, przejmują odpowiedzialność za skutki tej sytuacji, powstałe jednocześnie z jego śmiercią. Co więcej, spadkobiercy zamachowca dziedziczą odpowiedzialność odszkodowawczą także wtedy, gdy zamachowiec zmarł, zanim zmarły ofiary zamachu. Jeżeli bowiem działania zamachowca sprowadziły bezpośrednio skutek w postaci śmierci ofiar zamachu, to należy przyjąć, że wówczas zamachowiec w chwili swej śmierci znalazł się również w sytuacji faktycznej, która doprowadziła do powstania jego odpowiedzialności odszkodowawczej za bezpośrednie skutki działań podjętych za jego życia.

Poza tym należy podnieść, że odrzucenie dziedziczenia ekspektatywy obowiązków z art. 446 k.c. przez spadkobierców zamachowca prowadzić musiałoby do odrzucenia przejęcia odpowiedzialności za zamach jego spadkobierców. Spadkobiercy ci przejęliby natomiast odpowiedzialność odszkodowawczą za zamach w sytuacji, w której zamachowiec zmarłby po śmierci ofiar zamachu. Tak radykalne rozróżnienie sytuacji prawnej uprawnionych z art. 446 k.c. byłoby w odbiorze społecznym trudne do zaakceptowania. Co więcej, trudne byłoby do pogodzenia z zasadą równości wobec prawa, przewidzianą w art. 32 Konstytucji z 2 kwietnia 1997 roku.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, należy stwierdzić, że spadkobiercy zamachowca dziedziczą obowiązki z art. 446 k.c. niezależnie od tego, czy zamachowiec zginął, zanim zmarły ofiary jego zamachu, czy zamachowiec zmarł jednocześnie z ofiarami zamachu, czy też zmarł on po ich śmierci.

Dla pełnego przedstawienia sytuacji prawnej uprawnionych z art. 446 k.c. dotychczasowe rozważania warto uzupełnić o przypadki odpowiedzialności z tegoż przepisu innych podmiotów niż sam zamachowiec. Przykładowo podmiotem takim jest pracodawca zamachowca, gdy ten ostatni dokonuje zamachu w ramach wykonywania obowiązków pracowniczych. Wówczas roszczenia z art. 446 k.c., zgodnie z art. 120 § 1 Kodeksu pracy, nie mogą być skierowane do sprawcy zamachu, lecz do jego pracodawcy.

Na podstawie art. 427 k.c. odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną zamachem ponosi również ten, kto z mocy ustawy lub umowy jest zobowiązany do

nadzoru nad osobą, której z powodu wieku, stanu psychicznego lub cielesnego winy poczytać nie można. Odpowiedzialnym na podstawie tego przepisu może być rodzic, może być też personel szpitala lub innego zakładu, w którym przebywa osoba chora lub umysłowo upośledzona.

Roszczenia z art. 446 k.c. mogą być również skierowane przeciwko temu, kto powierzył wykonywanie czynności, podczas wykonywania których zamachowiec dokonał zamachu. Zgodnie z art. 429 k.c. jednakże ten, który powierzył wykonanie czynności, może uwolnić się od odpowiedzialności odszkodowawczej, wykazując, że nie ponosi winy w wyborze, albo że wykonanie czynności powierzył osobie, przedsiębiorstwu lub zakładowi, które w zakresie swej działalności zawodowej trudnią się wykonywaniem takich czynności.

Z przyczyn podanych w art. 429 k.c. nie może uwolnić się od odpowiedzialności odszkodowawczej ten, kto na własny rachunek powierzył wykonywanie czynności osobie, która przy wykonywaniu ich podlegała jego kierownictwu i miała obowiązek stosować się do jego wskazówek (art. 430 k.c.). Typową osobą ponoszącą odpowiedzialność na gruncie tego przepisu jest pracodawca²¹.

Zamach dokonany 24 marca 2015 roku przez Andreasa Lubitza na pasażerów samolotu Germanwings udowodnił, że pracownik, wykonując swoją pracę, może chcieć dokonać samobójczego zamachu. Zamachowiec, doprowadzając do rozbicia samolotu jako pilot, wykonywał swoje obowiązki pracownicze. To, że rozbicie samolotu nie mieściło się w tych obowiązkach, dla odpowiedzialności odszkodowawczej jego pracodawcy nie powinno mieć znaczenia z punktu widzenia art. 430 k.c. Istotne jest, że dokonał zamachu, sterując samolotem, co oznacza, że swojego czynu dokonał podczas i w związku z powierzonymi mu obowiązkami w ramach stosunku pracy.

Na podstawie art. 430 k.c. odpowiada także zleceniodawca zamachu, który jako sprawca kierowniczy kieruje wykonaniem zamachu. Co prawda czynność prawna, jak choćby umowa o świadczenie usługi, na podstawie której zamachowiec przyjmuje do wykonania zamach, jest niezgodna prawem, jak i z zasadami współżycia społecznego. Zasady współżycia społecznego oraz art. 148 Kodeksu karnego kategorycznie zabraniają przecież zabijać innych ludzi. Wobec tego czynność taką na podstawie art. 58 § 1 i 2 k.c. należy uznać za bezwzględnie nieważną. Nieważność umowy pomiędzy zamachowcem a jego zleceniodawcą nie wpływa jednak na odpowiedzialność z art. 430 k.c. W przepisie tym bowiem odpowiedzialność

²¹ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 30 maja 2014 r., sygn. I ACa 795/11, www.orzeczenia.ms.gov.pl.

odszkodowawcza nie jest wywiedziona z jakiegokolwiek czynności prawnej. Nie ma w nim mowy o zleceniu, umowie o dzieło, umowie o pracę. Z punktu widzenia tego przepisu istotne jest jedynie powierzenie wykonania określonej czynności oraz podległość w jej wykonaniu wobec powierzającego. Stąd nie ma przeszkód w zastosowaniu art. 430 k.c., jak i art. 429 k.c. w stosunku do zlecającego zamach.

W praktyce nie poprawia to znacznie sytuacji uprawnionych z art. 446 k.c. Udowodnienie zlecającemu zamach wszystkich okoliczności warunkujących jego odpowiedzialność odszkodowawczą może bowiem być bardzo utrudnione, albowiem z reguły zarówno zamachowcy, jak i ich zleceniodawcy działają w głębokiej konspiracji. Grozi im bowiem nie tylko odpowiedzialność odszkodowawcza, lecz surowa odpowiedzialność karna za zabójstwo na podstawie art. 148 § 3 k.k., za usiłowanie zabójstwa na podstawie art. 148 § 3 w zw. z art. 13 § 1 k.k., a nawet za czynienie przygotowań do zamachu na podstawie art. 168 k.k. Co więcej, nawet gdy osoby uczestniczące w zamachu zostaną ujęte, a powództwo z art. 446 k.c. przeciwko nim zostanie uwzględnione, należy liczyć się z trudnością wyegzekwowania od nich zasądzonego odszkodowania, albowiem najpewniej będą one odbywać długoletnie kary pozbawienia wolności.

Wnioski

Problem z wyegzekwaniem roszczeń z art. 446 k.c. na tle ograniczonych możliwości majątkowych zobowiązanych z powyższego artykułu spadkobierców zamachowca lub innych osób, odpowiedzialnych za skutki zamachu, może być szczególnie poważny w sytuacji, w której w wyniku zamachu ginie wiele osób. Wówczas uprawnionych z art. 446 k.c. z reguły będzie również wielu, co w konsekwencji doprowadzi do powstania u zobowiązanych z art. 446 k.c. długów znacznych rozmiarów, których zobowiązani ci nie będą w stanie spłacić. W ostateczności słuszne roszczenia z art. 446 k.c. w praktyce nie będą mogły zostać zaspokojone.

Stąd zasadnym jest znalezienie w obowiązującym porządku prawnym rozwiązania, dzięki któremu uprawnieni z art. 446 k.c. mogliby uzyskać zaspokojenie swoich roszczeń także w razie bezskuteczności egzekucji prowadzonej wobec adresatów ich roszczeń.

Takim rozwiązaniem może być zaspokojenie roszczeń z art. 446 k.c. przez Skarb Państwa poprzez zastosowanie *per analogiam* art. 417² k.c. Przepis ten odnosi się do przypadku wyrządzenia szkody na osobie przez zgodne z prawem wykonywanie władzy publicznej i przewiduje możliwość uzyskania całkowitego lub

częściowego naprawienia tej szkody lub zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę od podmiotu sprawującego władzę publiczną na zasadzie słuszności.

Przywołany przepis w przypadku samobójczego zamachu nie może zostać zastosowany wprost ze względu na to, że odnosi się on jedynie do szkody na osobie, jakiej to szkody doznał poszkodowany, w tym przypadku ofiara zamachu. Ten rodzaj szkody, jak się przyjmuje w doktrynie, powstaje w wyniku naruszenia dóbr osobistych poszkodowanego, przede wszystkim zdrowia²². Zaistniały uszczerbek w przypadku szkody na osobie może mieć charakter majątkowy (koszty leczenia, utrata zdolności do pracy), jak i niemajątkowy (np. rozstrój zdrowia psychicznego)²³. Źródłem roszczeń z art. 446 k.c. nie jest natomiast naruszenie dóbr osobistych ofiary zamachu, lecz naruszenie interesów majątkowych oraz dóbr osobistych osób wymienionych w tym przepisie. Osoby te na podstawie art. 446 k.c. nie dziedziczą roszczeń ofiary zamachu, stąd nie można mówić o przejęciu przez nich roszczeń z tytułu szkody na osobie, jakiej doznał zmarły w wyniku zamachu.

Roszczenia z art. 446 k.c. mogłyby zostać zaspokojone w drodze wyjątku, to jest wtedy, gdy okoliczności sprawy wskazują, że wymagają tego względy słuszności. Taki jest bowiem wymóg odpowiedzialności deliktowej na zasadzie słuszności. Okolicznością uzasadniającą szczególne potraktowanie uprawnionych z art. 446 k.c. byłaby wówczas niemożność uzyskania zaspokojenia od spadkobierców sprawcy zamachu.

Uzasadnieniem dla przyjęcia odpowiedzialności Skarbu Państwa w opisaney sytuacji jest potrzeba udzielenia wsparcia materialnego dla osób najbliższych ofiary zamachu. Warto przy tym podkreślić, że do zamachów dochodzi bardzo często, jeśli nie w większości przypadków, z przyczyn politycznych. Przykładem niech tu będą radykalni muzułmanie, którzy w ten sposób walczą ze „zgniłym Zachodem”, USA i ich sojusznikami. Przyczyną tych zamachów jest polityka państwa. Stąd zasadne jest, aby państwo w razie konieczności wzięło na siebie ciężar odpowiedzialności odszkodowawczej za skutki zamachów.

Poza tym należy zauważyć, że przeprowadzenie udanego zamachu na życie wielu osób oznacza porażkę państwowego system bezpieczeństwa. Państwo w świetle art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku jest bowiem zobowiązane zapewnić bezpieczeństwo obywateli. Przepro-

²² Por. A. Szpunar, *Odszkodowanie za szkodę majątkową*, Bydgoszcz 1998, s. 44.

²³ Por. B. Ziemiński, w: B. Ziemiński, E. Kitłowski, *Prawo zobowiązań. Część ogólna*, Warszawa 2013, s. 267.

wadzenie zamachu, w wyniku którego zginęło wielu osób, świadczy o tym, że zawiodły służby państwowe, których prawnym obowiązkiem jest nie dopuścić do tego rodzaju zbrodniczych czynów. Stąd zasadne jest przyjęcie odpowiedzialności państwa za skutki zamachu przynajmniej w sytuacji niemożności uzyskania zaspokojenia roszczeń z art. 446 k.c.

Literatura

- Bieniek G., w: *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, tom 1, red. G. Bieniek, Warszawa 2002.
- Borysiak W., *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, Warszawa 2013.
- Czachórski W., Brzozowski A., Safjan M., Skowrońska-Bocian E., *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 1999.
- Dmowski S., w: *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga Pierwsza. Część ogólna*, red. S. Dmowski, S. Rudnicki, Warszawa 2007.
- Gawlik Z., w: *Podstawy prawa cywilnego. Zobowiązania. Część ogólna*, red. Z. Gawlik, J. Gajda, Warszawa 2003, s. 116
- Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe*, Warszawa 1959.
- Kaltenbeck-Skarbek I., Żurek W., *Prawo spadkowe*, Warszawa 2012.
- Piątowski J.S., w: *System prawa cywilnego*, red. W. Czachórski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- Piątowski J., Witczak H., Kawałko A., w: *System prawa prywatnego, tom 10, Prawo Spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2013.
- Radwański Z., Olejniczak A., *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2006.
- Skowrońska-Bocian E., *Odpowiedzialność za długi spadkowe. Komentarz do zmian 2015*, Warszawa 2016.
- Skowrońska-Bocian E., Wierciński J., w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom IV. Spadki*, red. J. Gudowski, Warszawa 2013, s. 17.
- Sobolewski P., *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom II. Zobowiązania*, red. K. Osajda, Warszawa 2013.
- Sychowicz M., w: *Kodeks cywilny. Praktyczny komentarz z orzecnictwem*, tom 2, H. Ciepła, B. Czech, S. Dąbrowski, T. Domińczyk, H. Pietrkowski, Z. Strus, M. Sychowicz, A. Wypiórkiwicz, Warszawa 2005.
- Szpunar A., *Odszkodowanie za szkodę majątkową*, Bydgoszcz 1998.
- Witczak H., Kawałko A., *Zobowiązania*, Warszawa 2015.
- Ziemanin B., w: *Prawo zobowiązań. Część ogólna*, red. B. Ziemanin, E. Kitłowski, Warszawa 2013.

Orzecznictwo

Uchwała Sądu Najwyższego z 16.11.2012 r., sygn. III CZP 61/12, www.sn.pl.

Uchwała składu 7 sędziów Sądu Najwyższego z 15 listopada 2000 r., sygn. III ZP 20/00, www.lex.pl.

Uchwała Sądu Najwyższego z 16.11.2012 r., III CZP 61/12, www.sn.pl.

Wyrok Sądu Najwyższego z 25 maja 1998 r., sygn. I CKU 38/98, Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna 1998, nr 11, poz. 195

Wyrok Sąd Apelacyjny w Warszawie z 26 czerwca 1997 r., sygn. I ACa 375/97, Wo-
kanda 1998, nr 5, s. 37.

Uchwała składu 7 sędziów Sądu Najwyższego z 13 lipca 2006 r., sygn. III CZP 33/06, Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna 2007, nr 1, poz. 1.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 20 grudnia 2011 r., sygn. VI ACa 865/11, www.lex.pl.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 30 maja 2014 r., sygn. I ACa 795/11, www.orzeczenia.ms.gov.pl.

**THOSE TO WHOM ARE ADDRESSED THE CLAIMS BASED
ON ARTICLE 446 CIVIL CODE FOR DAMAGES DONE BY A SUICIDE**

The article analyses the claims based on Article 446 Civil code in case of a suicide assassination. At the beginning it shows the issues of inheritance of property rights and obligations in case of death of a decedent. Next, it focuses on the possibility of inheritance property obligations of the suicide assassin towards the next of kin of the victim of the assassination. At the end it presents a solution for the case where claims under Article 446 Civil code are not satisfied.

Keywords: assassination, compensation, inheritance, suicide, inheritance